

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА ДІЄСЛІВ У ДІТЕЙ ІЗ СИСТЕМНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ”**

Виконала здобувачка 2 курсу
групи SoL1-M22z ОП Спеціальна освіта
(Логопедія) спеціальності 016
спеціальна освіта спеціалізації
016.01 Логопедія

Світлана ОНУФРІЙЧУК

Керівник:

Наталія ГАВРИЛОВА,
кандидат психологічних наук, професор

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОГО СЛОВНИКА У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	7
1.1. Нормо-типові особливості розвитку дієслівного словника у дітей раннього віку	7
1.2. Труднощі засвоєння дієслівного словника у дітей із тяжкими порушеннями мовлення	14
1.3. Особливості формування дієслівного словника у дітей з нормо-типовим розвитком та при тяжких порушеннях мовлення	21
Висновки до першого розділу	29
РОЗДІЛ II. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОГО СЛОВНИКА У ДІТЕЙ ІЗ СИСТЕМНОМУ ПОРУШЕННІ МОВЛЕННЯ І РІВНЯ ПРИ ЗАТРИМЦІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	32
2.1. Обґрунтування методики дослідження дієслівного словника у дітей раннього віку	32
2.2. Характеристика методики дослідження дієслівного словника у дітей раннього віку	40
2.3. Порівняльна характеристика особливостей розвитку дієслівного словника у дітей раннього та дошкільного віку з нормо-типовим розвитком та системному порушенні мовлення при затримці психічного розвитку	57
2.4. Методика формування дієслівного словника у дітей з системним порушенням мовлення при затримці психічного розвитку (початковий етап) . 67	
Висновки до другого розділу	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Проблема формування словникового запасу дітей займає найважливіше місце в сучасній логопедії, а питання про стан словника при різних мовленнєвих порушеннях і про методику його розвитку є одним з центральних питань. Лексика як найважливіша частина мовленнєвої системи має велике загальноосвітнє і практичне значення. Багатство словника є ознакою високого розвитку мовлення дитини. При порушеннях формування лексичного запасу мовлення дітей не можна вважати достатньо розвиненим.

Вивченням специфіки збагачення словника у дітей займалися ряд науковців. Зокрема, Г. Сніткіна вивчала напрями асоціювання слів у дітей першокласників. Шляхи збагачення словника дітей дошкільного віку досліджували А. Богуш, О. Колесніковою, Б. Пасовим, В. Царьковою були виявлені залежності між рівнем мотивації та застосуванням ігрових прийомів в процесі формування лексичного запасу слів.

У науковій літературі неодноразово піднімалася проблема особливостей розвитку лексики дітей, що мають порушення мовлення первинного та вторинного генезу (А. Кравченко, Л. Трофименко, В. Тищенко, ін.). У дослідженнях виявлено особливості словникового запасу дітей з мовленнєвими порушеннями; запропоновані шляхи його формування словника у дітей з порушеннями мовлення. Були розроблені практичні рекомендації, щодо формування лексики у дітей із мовленнєвими порушеннями (А. Богуш, Н. Гавриш, Ю. Рібцун, Є. Соботович). Незважаючи на те, що існують створені теоретичні основи та практичні рекомендації щодо вивчення лексичного боку мовлення у дітей із мовленнєвими порушеннями та порушеннями інтелекту, до теперішнього часу практичні дослідження в цій області представлені недостатньо повно.

Мета дослідження: за результатами визначення особливостей розвитку дієслівного словника у дітей із системними порушеннями мовлення сформулювати методику його формування на початковому етапі.

Об'єкт дослідження: процес формування дієслівного словника у дітей раннього віку.

Предмет дослідження: особливості формування дієслівного словника у дітей із системними порушеннями мовлення на початковому етапі.

Завдання дослідження:

- 1) розглянути нормотипові закономірності розвитку дієслівного словника у дітей переддошкільного віку;
- 2) визначити труднощі засвоєння дієслівного словника у дітей з тяжкими порушеннями мовлення;
- 3) з'ясувати особливості формування дієслівного словника у дітей раннього віку з типовим розвитком та при наявності системних порушень мовлення;
- 4) розробити та апробувати методiku формування дієслівного словника у дітей із системними порушеннями мовлення I-го рівня.

Методи дослідження: у дослідженні використано метод теоретичного аналізу проблеми на основі вивчення психологічної, логопедичної, педагогічної та лінгвістичної літератури з теми дослідження; метод психологічного експерименту, якісного і кількісного аналізу його результатів; метод моделювання методики формування дієслівного словника та розвитку предикативних умінь у дітей з ТПМ на початковому етапі.

Теоретичне значення дослідження. Визначено та описано динаміку розвитку дієслівного словника у дітей з нормо-типовим розвитком та порушення його засвоєння дітьми з ТПМ. Охарактеризовано диференційовані підходи щодо організації та проведення логопедичної роботи з метою формування дієслівної лексики та предикативних умінь у дітей з ТПМ.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблена методика діагностики і корекції дієслівного словника у дітей із тяжкими порушеннями мовлення може використовуватися у процесі тематичного планування логопедичної роботи. Отримані у ході експерименту результати можуть стати базисом для удосконалення програми та методики формування предикативних умінь у дітей з порушеннями мовлення на початковому етапі проведення логопедичної роботи.

Апробація дослідження: Основні ідеї, положення і найважливіші результати роботи опубліковано авторкою в співавторстві у статті:

Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. Гаврилова. Вип. 14. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В. 2023. 791 с. С. 476-483.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи: 94 сторінки.

ВИСНОВКИ

У дипломному дослідженні запропоновано методику формування дієслівного словника та предикативних умінь у дітей з СПМ I рівня при ЗПР на логопедичних заняттях. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили вагомість багатоаспектної діагностики стану сформованості дієслівної лексики та ефективність проведення поетапно логопедичної роботи і дали підстави сформулювати висновки.

1. На підставі аналізу науково-теоретичних джерел було визначено, що:

- слово, яке позначає дію робить мовлення динамічним, є центральним для організації синтаксичної структури речення, ядром предикативної лексики, базисом для виникнення зв'язного мовлення, основою для комунікації. На основі розвитку предикативної функції мовлення формується внутрішнє мовлення та вміння викласти власні думки у розгорнутому висловлюванні;

- за нормо-типового розвитку перші дієслова дитина починає розуміти ще до року, до двох років у спілкуванні використовує в мовленні як дієслова так і жести, що їх позначають, до трьох років формує речення з використанням предикативних зв'язків, розуміє та складає одно та двоступеневі інструкції;

- у дітей з СПМ дієслівний словник формується із запізненням, а також має диференційовані відмінності, які залежать від причин виникнення порушень мовлення, структури порушення, особистісних характеристик (здібностей, мотивів зумовлених зовнішніми чинниками, ін.) дітей. При цьому, власне початковий етап формування дієслівного словника та предикативних умінь у цієї категорії дітей описаний недостатньо повно.

2. Для вивчення дієслівного словника у дітей з СПМ I рівня, ЗПР нами було сформовано методику, яка включила 3 блоки завдань у загальній кількості 21, які враховували віковий критерій розвитку цієї складової лексики у дітей з нормо-типовим розвитком. Була описана процедура проведення дослідження, виділено параметри на які зосереджували увагу при вивченні дієслівної лексики та предикативних умінь, сформовані критерії дослідження, визначена оцінка (в балах).

Такий підхід дозволив вивчити та описати як рівень розвитку дієслівного словника у дітей, якому віку він відповідає (відповідно до нормо-типових показників).

Методика була апробована за участі дітей із нормотиповим розвитком раннього віку (до 3-ох років). Виявлено повну відповідність рівня розвитку дієслівної лексики та предикативних умінь віку. Рівень розвитку словника у них був переважно високим (40%) та середнім (40%), а у меншій частини низьким (20%).

У дітей із СПМ I рівня спостерігалось значне відставання у розвитку дієслівного словника (в діапазоні 1 рік 1 місяць до 2-ох років 2 місяці). Вони мало використовували слів для позначення дії, частіше застосовували жест. Переважно розуміли інструкцію ситуативно. Отримані результати засвідчили необхідність проведення логопедичної роботи з метою формування дієслівної лексики та предикативних умінь у досліджених дітей із СПМ.

3. На формувальному етапі було описано основні принципи, які були покладені в основу методики початкового етапу формування дієслівного словника та предикативних умінь, визначено 4 етапи проведення роботи (уточнювальний, розвивальний, комунікативно-діяльнісний, контекстуальний), описані основні завдання, які використовувались на кожному з етапів логокорекції та описані особливості роботи з дітьми із СПМ на кожному з етапів.

Визначено, що для успішного й ефективного здійснення логопедичної роботи із дітьми з СПМ з метою формування у них дієслівного словника та предикативних умінь необхідно дотримуватися ряду умов: враховувати актуальний стан розвитку у них словника; необхідність багаторазового повторення навчального матеріалу у змінених умовах; надання індивідуально зорієнтованої допомоги; індивідуально дозовано ускладнювати зміст завдання з урахуванням пізнавальних можливостей дітей із СПМ; чітко дотримуватися послідовності від простішого до складнішого.

У ході спеціального навчання виявлено кількісні та якісні зміни у дієслівному словнику дітей із СПМ. Визначено, що у середньому зростання рівня дієслівного словника у дітей КГ відбулось на 1,8 бала, а у дітей ЕГ рівень зріс у середньому на 3,1 бала, що показало ефективність запропонованого нами шляху логокорекції.

Ефективність проведеної поетапно логопедичної роботи з метою формування дієслівної лексики вважаємо перспективними і для подальшого дослідження, яке плануємо продовжити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул В.Г. Засоби розвитку словника у дошкільників. Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 17. С. 3-11.
2. Анатомо-фізіологічна характеристика дітей дошкільного віку. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/вікова...PDF>.
3. Асоціація педагогів-дефектологів України. Методика формування словникового запасу дітей з аутизмом. URL: <https://www.apdu.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi/metodyka>.
4. Батраченко Д.В., Шах М.О. Сюжетно-рольова гра як засіб формування навичок спілкування у дошкільників із ЗНМ. Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали III Всеукраїнської студентської наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 трав. 2019 р.). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 83-85.
5. Блеч Г.О. Система корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення дошкільників з розумовою відсталістю. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2015. Вип. 8. С. 18-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ооор_2015_8_4.
6. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови / за ред. А. Богуш. Київ : Видавничий Дім: Слово, 2013. 704 с.
7. Войтко В.В. Особистісний підхід науковців до характеристики затримки психічного розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. Вип. 32(2). С. 289-294.
8. Гайдаржи І.Д., Коваленко Є.В. Корекція лексико-граматичних порушень у дітей із знм засобами ігрової діяльності. Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали III Всеукраїнської студентської

наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 трав. 2019 р.). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 30-33.

9. Гаркуша І.В., Дубінський С.В. Щодо проблеми соціального розвитку дітей з порушеннями слуху. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2021. № 2. С. 68-75.

10. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі / Н. Ярмола та ін. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

11. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

12. Іонов І.А. Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД). Харків: ФОП Петров В.В., 2017. 143 с.

13. Кас'яненко О.М. Особливості організації навчання дошкільників з вадами слуху в ДНЗ. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – 2016. – Вип. 1(38). С. 135-137.

14. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. Київ: Міністерство охорони здоров'я України, 2021. 1670 с.

15. Класифікація категорій дітей з порушеннями в розвитку. URL: <https://naurok.com.ua/klasifikaciya-kategoriy-ditey-z-porushennyami-v-rozvitku-124675.html>.

16. Кожушко Г.М., Прокопович О.А. Глухота та туговухість у дітей: причини, діагностика, лікування та профілактика. Медсестринство. 2017. № 4. С. 22-24.

17. Кравченко А.І., Діброва Ю.О. особливості розвитку дієслівного словника у дітей із ЗНМ II рівня. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали наук.-практ. конф. (м. Суми, 15 лют. 2019 р.). Суми, 2015. С. 79-81.

18. Любченко Т.Г. Формування дієслівного словника у дітей з порушенням інтелекту на основі кінестетичних методів навчання. Інклюзивне навчання та сучасна педагогічна практика, 2017,1(6), С. 54-58.

19. Манько Н.В. Організація та основи напрями логопедичної роботи з дітьми третього року життя // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №19. Корекційна педагогіка та психологія: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. - Випуск 5. – С. 93-97.
20. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушення мовлення дошкільників). URL: https://pidru4niki.com/86432/pedagogika/teoretikometodologichni_osnovi_spetsialnoyi_metodiki_rozvitku_movlennya.
21. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу для дітей з особливими потребами (вступ в інклюзію) / уклад. Л. Гупало. Львів, 2013. 72 с.
22. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я: діти та підлітки. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <http://moz.gov.ua/mkf>.
23. Міжнародний класифікатор хвороб МКХ 10. URL: <https://www.surgery.org.ua/Documents/Details/aa535505-419d-4d67-a9e7-5c6d4b8f1ced?title=MizhnarodniiKodifikatorKhvorobMkKh10>.
24. Мілевська О. Формування емотивів у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення: психологічний і лінгводидактичний підходи. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021
25. Мілевська О.П. Методичні аспекти формування мовленнєвого дихання у дітей з порушеннями мовлення. Тенденції розвитку психології та педагогіки. URL: <https://logo.kpnu.edu.ua/sklad-kafedry/milevska-olena-pavlivna/>
26. Мілевська О.П., Змістові засади формування дієслівної лексики в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/37/33.pdf>
27. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови / уклад. Л.В. Іщенко. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.
28. Никоненко Н.В., Зенченко Д.О. Використання логопедичної гри для подолання мовленнєвих порушень у дошкільників. Актуальні проблеми корекційної

педагогіки, психології та реабілітації: матеріали III Всеукраїнської студентської наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 трав. 2019 р.). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 115-117.

29. Переддошкільний вік. URL: <http://ukped.com/statti/shkoloznavstvo/3886-pereddoshkilnyi-vik.html>.

30. Періоди дитячого віку / упор. Т.В. Фролова, І.І. Терещенкова, І.Р. Сіняєва. – Харків, 32 с.

31. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178–179). С. 10–22.

32. Ранній дошкільний вік. URL: <https://naurok.com.ua/ranniy-doshkilniy-vik-230711.html>.

33. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ. Програмно-методичний комплекс, Київ: «Освіта України», 2011.

34. Розвиток власної активної мови дитини. URL: <http://medbib.in.ua/razvitie-sobstvennoy-aktivnoy-rechi-40295.html>.

35. Саламанська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: прийнята всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість. Саламанка, 7-10 червня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text.

36. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Вид-во «Фенікс», 2017. 320 с.

37. Смирнова, Е. О. Педагогічні системи та дошкільні навчальні програми: Підручник. Посібник для студентів, що навчаються в спеціальності Дошк. освіта., К.: ВЛАДОС, 2005.

38. Соссюр, Фердінад де. Курс загальної лінгвістики. Вид. 2-ге., стереотип. - М.: Едиторіал УРСС, 2004. 256 с.

39. Статутська Н.В., Карпова І.І., Матюшенко О.М., Чубенко І.І. Формування дієслівного словника у дітей з порушенням інтелекту. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. 7 с.

40. Степаненко Д. Г., Сагутдінова Е. Ш. Про класифікації порушень мовлення в дитячому віці, 2010. № 2, С.8.
41. Тиндюк Н.Т. Педагогічні аспекти розвитку словника дітей дошкільного віку. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.45 (106). С. 145-148.
42. Ткач О.М. Аналіз результатів дослідження рівня сформованості складових семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7815/Homenko.pdf?sequence=1>
43. Ткач О.М. Особливості вивчення рівня сформованості складових семантичних полів слів. URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n5-2014/tkach-om-osoblivosti-vivchennja-rivnja-sformovanosti-skladovih-semantichnih-poliv-sliv.html>
44. Ткачук О.В. Науково-теоретичний аналіз особливостей мовленнєвого розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. Вип. 16. С. 199-203.
45. Управління освіти і науки Миколаївської облдержадміністрації. Методика роботи з дітьми з синдромом Дауна. URL: <http://umo.mk.ua/naukove/metodika-roboty-z-ditymi-z-syndromom-dauna.html>.
46. Хоменко С.О. Логопедичне обстеження в системі комплексного вивчення дітей раннього віку з порушеннями мовлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 27. С. 215-220.
47. Чеботарьова О. В. Дитина із синдромом Дауна. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 48 с.
48. Шеремет М.К., Манько Н.В. До проблеми ранньої діагностики та корекції відхилень у мовленнєвому розвитку дітей перших трьох років життя // Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 105-109.

49. Ю. В. Рібцун. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс., Київ, 2012
50. Ющук І.П. Логічна структура дієслівних словоформ. URL: <https://ushchuk.files.wordpress.com/2013/09/d0b4d196d194d181d0bbd0bed0b2d0be.pdf>.
51. Якимчук Г.В. Деякі аспекти комплексної оцінки мовленнєвого розвитку дитини з тяжкими порушеннями мовлення. Scientific Journal Virtus. 2019. № 38. С. 69-73.
52. American Academy of Pediatrics. Identifying infants and young children with developmental disorders in the medical home: An algorithm for developmental surveillance and screening. Pediatrics, 2017, 118(1), С. 405-420.
53. American Psychological Association. "Intellectual Disability." URL: <https://www.apa.org/topics/intellectual-disability>
54. American Speech-Language-Hearing Association. "Speech and Language Milestones for Children with Intellectual Disability." URL: <https://www.asha.org/public/speech/disorders/Speech-and-Language-Milestones-for-Children-with-Intellectual-Disability/>
55. Autism Speaks. Visual Phonics. URL: <https://www.autismspeaks.org/visual-phonics>
56. Ball, M. J., Berlin, C. I., Rapin I. Advances in neurology. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2003.
57. Begeny, J. C., Martens, B. K. A review of interventions to teach communication skills to individuals with developmental disabilities: Implications for individuals with autism spectrum disorder. Review Journal of Autism and Developmental Disorders, 2006, 3(1), С. 27-38.
58. Centers for Disease Control and Prevention. "Intellectual Disability." URL: <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/intellectualdisability.html>
59. Eadie, P. A. Language disorders in children and adults with Down syndrome. Down Syndrome Research and Practice, 2000, 6(1), С. 37-44

60. Eadie, P. A. Language disorders in children and adults with Down syndrome. *Down syndrome research and practice*, 2000, 6(1), C. 37-44.
61. Goberis, D., Beams, D., Dalpes, M., Abrisch, A., Baca, R. The impact of noise on hearing-impaired children in the school setting. *American Journal of Audiology*, 2012, 21(2), C. 114-127
62. Gresham, F. M., Elliott, S. N. *Social Skills Improvement System (SSIS)*. In *Handbook of Social Skills and Autism Spectrum Disorder.*, 2008, Springer, New York, NY. C. 311-324
63. Gresham, F. M., Elliott, S. N. *Social skills improvement system: Rating scales*. Bloomington, 2008, MN: Pearson Assessments.
64. Kay-Raining Bird, E., Cleave, P. L., Trudeau, N., Thordardottir, E., Sutton, A., Thorpe, A. The language abilities of bilingual children with Down syndrome. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 2005, 14(3), C. 187-199.
65. Koegel, L. K., Koegel, R. L. *The PRT Pocket Guide: Pivotal Response Treatment for Autism Spectrum Disorders*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing, 2012.
66. MacLeod, A. A., MacDonald, J. Communicative participation: A framework for understanding and measuring outcomes of intervention. *Seminars in speech and language*, 2000, 21(4), C. 247-255.
67. McGee, G. G., Daly, T. *Social Skills Improvement System (SSIS): Intervention and Assessment for Individuals with Autism Spectrum Disorders*. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 2007, 9(1), C. 46-50.
68. McHugh, R. K., Da Fonte, M. A. Teaching action words to children with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 2018, 30(1), C. 69-87.
69. National Down Syndrome Society. Tips for teaching vocabulary. URL: <https://www.ndss.org/resources/tips-teaching-vocabulary/>
70. National Institute on Deafness and Other Communication Disorders. "Intellectual Disability and Speech and Language Development." URL: <https://www.nidcd.nih.gov/health/intellectual-disability-speech-language-development>

71. National Technical Institute for the Deaf (NTID). Visual Phonics. URL: <https://www.ntid.rit.edu/sea/processes/phonics/visual-phonics>
72. Özçalışkan, Ş., Goldin-Meadow, S. Gesture is at the cutting edge of early language development. *Cognition*, 2005, 96(3), C. 101-113.
73. Paul, R., Norbury, C. F. Language disorders from infancy through adolescence: Listening, speaking, reading, writing, and communicating. Philadelphia: Elsevier Health Sciences, 2012.
74. Rescorla, L., Gutierrez-Clellen, V. Evaluating the lexical abilities of bilingual children: A comparison of TOLD and EVT measures. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 1995, 38(5), C. 1100-1113.
75. Rice, M. L., Wexler, K. Toward tense as a clinical marker of specific language impairment in English-speaking children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 1996, 39(6), C. 1239-1257
76. Roberts, J. E., Price, J., Malkin, C. Language and communication development in Down syndrome. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 2007, 13(1), C. 26-35.
77. Social Skills Improvement System (SSIS). URL: <https://www.pearsonassessments.com/store/usassessments/en/Store/Professional-Assessments/School-Success/Social-Skills-Improvement-System/p/100000375.html>
78. Teachers Pay Teachers. Visual Phonics Resources. URL: <https://www.teacherspayteachers.com/Browse/Search:visual%20phonics>
79. The Hanen Centre. "Enriching Vocabulary for Children with Language Delays." URL: <https://www.hanen.org/Helpful-Info/Articles/Enriching-Vocabulary-for-Children-with-Language-Dela.aspx>
80. Wang, L., Spillane, A. Effectiveness of the Social Skills Improvement System – Classwide Intervention Program (SSIS-CIP) for Children with Autism Spectrum Disorder in Hong Kong: A Pilot Study., 2018, *Frontiers in Education*, 3, C. 119.